

DEUİFD LVIII / 2023, ss. 313-344

Bizans İmparatoru VI. Leon'un (886-912) *Taktika*'sında Kutsallaştırılmış Savaş Anlatısı*

Umut VAR**

ÖZ

Bizans İmparatoru VI. Leon'a (886-912) atfedilen *Taktika* isimli askerî el kitabı, generallere ordu, teçhizat ve strateji ile ilgili birtakım bilgiler vermek üzere kaleme alınmıştır. Ancak eserin içeriği bununla sınırlı değildir. Eserin alt metninde aslında imparatorun özenle formüle ettiği ideal devlet ve bu devletin ideal generallerinin vasıfları yer almaktadır. Bu devletin generalleri ve ordusu, Mesih'in gelişinden önce dünyadaki imanlıları, Mesih-karşısının zulmünden korumak ve Mesih'i yeryüzünde karşılamakla görevlidir. Ancak bu görev tanımının pratikte tatbik edilmesi Bizans İmparatorluğu'nda savaşın kutsallaştırılması formülü ile mümkün olacaktır. Bu makalede, Bizans İmparatorluğu'nun henüz deneyimlememiş olduğu kutsal ya da kutsallaştırılmış savaşın *Taktika*'nın alt metninde hangi vurgular ve şartlarla yer aldığını incelenmiştir. Aynı zamanda VI. Leon'un ideal devletinde kutsal savaş nosyonunun teorik ve pratik getirileri de araştırılmıştır. Çalışma, böylece VI. Leon'un askerî bir el kitabı kaleme almasının görülemeyen nedenlerini de gözler önüne serecektir.

Anahtar Kelimeler: *Bizans, VI. Leon, Taktika, Kutsal Savaş, Mesih*

The Sacred War Narrative in *Taktika* Attributed to the Byzantine Emperor Leo VI. (886-912)

ABSTRACT

The military handbook named *Taktika*, attributed to the Byzantine emperor Leo VI, was written to provide generals with some information about the army, equipment and strategy. However, the content of the work is not limited to this.

* Bu çalışma İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Doktora Programı'nda hazırlanmakta olan *VI. Leon'un Eserlerinde İdeal Bir Hristiyan Devlet Olarak Bizans İmparatorluğu* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Süryani Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, Türkiye. umutvar@artuklu.edu.tr , orcid.org/0000000269288685

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 22.11.2023

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 14.12.2023

The subtext of the work actually includes the ideal state carefully formulated by the emperor and the qualities of the ideal generals of this state. The generals and army of this state are responsible for protecting the believers in the world from the persecution of the anti-Christ before the second coming of the Messiah and welcoming the Messiah on earth. However, the practical implementation of this duty will be possible with the formula of sanctifying war in the Byzantine Empire. In this article, it has been examined under what emphases and conditions the holy or sanctified war, which the Byzantine Empire has not yet experienced, is included in the subtext of *Taktika*. At the same time the theoretical and practical implications of the notion of holy war in Leon's ideal state have also been investigated. The study thus will also reveal the invisible reasons why emperor wrote a military manual.

Keywords: *Byzantium, Leo VI, Taktika, Holy War, Messiah.*

Giriş: Bizans Askerî Yazınına İlişkin Temel Bilgiler

Bizans askerî literatürü, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu askerî yazınının farklı alt-türlerinde kaleme alınmış eserlerden oluşan zengin bir mirasın ürünüdür. Bu askerî yazın, savaş düzeninin, manevraların ve çeşitli stratejilerin konu edildiği *taktikalardan*; komuta kademesine dair çeşitli ilkelerin sunulduğu *strategikalardan*; müstahkem kaleleri savunmaya yahut bu kalelere yapılacak saldırılara dair pek çok verinin yer aldığı *poliorketik*lerden ve donanma savaşlarına dair bilgiler veren *naumakhikalardan* oluşan çalışmaların bütünüdür. ¹ Bizans askerî literatürü üzerinde incelemelerde bulunan araştırmacılar, Aeneas Tacticus tarafından MÖ. IV. yüzyılın ortalarında kaleme alınan *Περὶ τοῦ πῶς χρῆ πολιορκουμένων ἀντέχειν* (*Kuşatma Altında Nasıl Hayatta Kalınır*) adlı eseri², içerik bakımından ilkel bir askerî strateji el kitabı olarak değerlendirmekte ve söz konusu mirası bu eser üzerine temellendirmektedirler. Bu eseri ise taarruz ve kuşatma teçhizatları üzerine önemli verilen sunan Athenaeus'un *Περὶ μηχανημάτων* (*Makinalar Üzerine*)

¹ Bizans askerî literatürüne dair daha kapsamlı veriler için bk. A. Dain, "Les Stratégistes byzantins", *Travaux et Mémoires II* (1967), s. 317-397; H. Hunger, *Die Hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 Cilt, (München: Beck'sche Verlags Buchhandlung, 1978) (bilhassa bk. C.2, s. 321-340); J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World (656-1204)*, (London: Routledge, 1999). C. Whately, "The Genre and Purpose of Military Manuals in Late Antiquity", *Shifting Genres in Late Antiquity*, ed. G. Greatrex ve H. Elton, Farnham: Ashgate, 2015, s.249-262.

² *Aeneas Tacticus*, ed. ve çev. Illionis Greek Club and Loeb Classical Library, (Cambridge: Harvard University Press, 1928).

ve Damascuslu Apollodorus'un *Πολιορκητικόν* (*Poliorketikon*)'u izler.³ Onosandros'un miladî ilk yüzyılda kaleme aldığı *Στρατηγικός* (*Strategikos*) adlı eseri ve Aelian Tacticus'un MS. II. yüzyılda yazdığı *Taktika* olarak adlandırılan *Περὶ Στρατηγικῶν Τάξεων Ἑλληνικῶν* (*Yunanların Taktik Düzeni Üzerine*) adlı çalışması ise antik dönemde askerî yazının gidişatını tamamen değiştirerek bu yazının didaktik-pratik bir çizgide ilerlemesini sağlamıştır.⁴ Bu bakımdan her iki çalışma da Orta Bizans dönemi askerî literatürünü etkileyen en önemli eserlerden sayılmaktadır. Burada önde gelen çalışmalarının kısaca sunulduğu bu zengin mirasın en erken ve etkili değerlendirilmesi ise İmparator Mavrikios (539-602) tarafından kaleme alınan *Στρατηγικόν* (*Strategikon*)'da gözlemlenmektedir.⁵ Bu eser, imparatorluğun deneyimlediği çağdaş askerî tekniklerin antik dönemdeki askerî yazının temel başlıkları ile birleştirerek açıklanması bakımından son derece önemlidir. İlerleyen yüzyıllarda imparator VI. Leon'un (886-912) kaleme aldığı *τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις* (*Savaş Taktiklerine Dair Kısa Talimatlar*)⁶ adlı metin ise Orta dönem Bizans askerî yazının zirvesi olarak tanımlanacaktır. Bu noktada, askerî yazının tarihine dair çeşitli bilgiler sıralamak yerine Bizanslı yazarların söz konusu mirası ve kendi çalışmalarını nasıl değerlendirdiklerine dair veriler sunmak daha yararlı olacaktır. Bu bakımdan iki önemli soruya değinmek gerekir: **i.** Bizanslı yazarlar söz konusu mirası nasıl değerlendirdiler? **ii.** Bizanslı yazarlar askerî literatüre katkı sağlarken neyi amaçladılar?

Bizanslı yazarlar, erken dönemde askerî literatüre katkılar sağlarken yukarıda bahsolunan alt-türlere ve bu sınıflandırmalara çoğunlukla bağlı kalmışlardır. Ancak orta dönem Bizans askerî literatürü göz önüne alındığında bazı değişimlerin yaşandığı gözlemlenmektedir. Yazarlar, bu dönemden itibaren askerî el kitaplarını genelde *taktika* veya

³ Athenaeus Mechanicus, *On Machine*, ed. ve çev. D. Whitehead, P. H. Blyth, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004); Apollodorus Mechanicus, *Poliorketika*, ed. ve çev. D. Whitehead, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010)

⁴ *Onosander*, ed. ve çev. Illionis Greek Club and Loeb Classical Library, (Cambridge: Harvard University Press, 1928); *Tactics of Aelian*, ed. ve çev. V. Dillon, (London: Cox and Bayles, 1814).

⁵ *Maurice's Strategikon*, ed. ve çev. D. T. Thomas, (Philadelphia: University of Philadelphia, 1984).

⁶ *Taktika*, Patrologia Graeca, CVII (Leo Imperator, Cognomine Sapiens), ed. J. P. Migne, Paris: Cavellera, 1863; İng. çev. için bk. *The Taktika of Leo VI*, ed. ve çev. G. T. Dennis, (Cambridge: Harvard University Press, 2010).

strategika şeklinde başlıklandırarak okuyucuya sunmuş ve modern araştırmacılar da uzun vadede Bizans askerî literatürünü yukarıda bahsolunan diğer alt-türleri de kapsayacak şekilde sadece bu iki başlıkla sınıflandırmışlardır. Bu konu, Bizans askeri literatürü hakkında yapılan modern araştırmalarda en önemli sorunlardan biri olarak belirginleşmektedir. Öyle ki bu iki başlığın katı ve tutarlı kategorizasyonu konusunda araştırmacılar, herhangi bir fikir birliğine varamamışlardır. Bazı uzmanlar da söz konusu eserlerin tarihi süreçte interpolasyona maruz kalmış olabileceğini göz önünde bulundurarak, katı bir sınıflandırmanın sakıncalı olduğunu vurgulamaktadırlar.⁷ Nihayetinde bireysel yazılan yahut toplu kodekslerde yer alan *taktika* ve *strategikaların* edebî tür olarak sınırlarının son derece saydam olduğunu ve ele aldıkları askerî meseleler konusunda net bir üleştirmenin söz konusu olmadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. VI. Leon'un eseri, sadece *Taktika* olarak adlandırılmasına rağmen, içerik bakımından yukarıda bahsettiğimiz alt-türlerin hemen hepsinden önemli izler taşımaktadır.

Bizans askerî literatürü incelemelerinde bir diğer önemli soru ise ilgili metinlerin kime hitap ettiği ve yazılış amacıdır. Zira bu konuda da bir kısım araştırmacılar, askerî el kitabı yazarlarından önemli bir kısmının askerî açıdan hiçbir deneyime sahip bulunmadıklarını vurgulamışlar ve buradan hareketle bu eserlerin savaş stratejisi alanında gerçekten de yararlı olup olmadıkları konusunu tartışmışlardır. Öte yandan diğer uzmanlar da bu eserlerin fikir adamları tarafından kaleme alındıklarını ve çağdaş askerî koşullar göz önüne alınarak ilgili eserlerde sunulan bilgilerin sağladıkları yararların dönem itibarıyla uygulanabilirliği ile doğru orantılı olduğunu savunmaktadırlar. Söz konusu tartışmada ilk tezin destekçileri sayabileceğimiz C. M. Gilliver ve E. McGeer, Aelianus'un *Strategikon*'u ve Nikephoros Ouranos'un *Taktika*'sı başta olmak üzere inceledikleri askerî el kitaplarının çoğunlukla Bizans aristokrasisinde yetişen ve askerî deneyimi olmayan entelektüeller tarafından kaleme alındıklarını; dolayısıyla bu çalışmaların komuta kademesine yahut orduya herhangi bir katkı sağlamaktan çok ideolojik yönlendirmelere sahip kısa bilgilendirici

⁷ P. Range, "Introduction", *Greek Taktika: Ancient Military Writing and Its Heritage: Proceedings of the International Conference on Greek Taktika held at the University of Torun, 7-11 April 2005*, Gdansk: Foundation for the Development of the University of Gdansk, 2017, s. 9-64; A. Chen, *Crafting the Ideal Christian General in Leo VI the Wise's Taktika*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Central European University, Department of Late Antique, Medieval and Early Modern Studies, Budapest 2017, s.14-16.

metinler olarak değerlendirmişlerdir. Bu uzmanlara göre söz konusu metinlerin okuyucusu savaşa katılan askerler yahut komuta kademesi değil sadece savaş düzeni hakkında bilgi almak isteyen meraklı okuyuculardır. Bu sebeple söz konusu eserler, pratik bilgi sunmaktan ziyade teorik bilgileri ilgili okuyucuya yüksek söz sanatlarıyla sunmayı amaç edinmişlerdir.⁸ Diğer yandan, yukarıda bahsolunan ikinci tezin savunucuları arasında bulunan G. Dagron ve P. Range ise İmparator Maurice'in *Strategikon*'u ve Onosandros'un *Strategikos*'u başta olmak üzere inceledikleri eserlerin yazıldıkları tarihi ve bu dönemdeki savaş şartlarını göz önünde bulundurarak ilgili el kitaplarının pratik kaygılarla kaleme alındığını; ancak teçhizatın zamanla gelişmesi ve farklılaşmasıyla birlikte fayda sağlayan bu bilgilerin bir kısmının geçersiz olabileceğini düşünmektedirler. Öyle ki P. Range'e göre bu durum, bazı araştırmacıları yanıltmış ve onların, söz konusu eserlerin edebî çabayla meraklı okuyucuya kısa teorik bilgiler veren çalışmalar olarak değerlendirmelerine sebebiyet vermiştir.⁹ Aslında tıpkı bu metinlerin sınıflandırılmaları sorunu gibi, bu probleme de katı olmayan bir perspektiften bakmakta yarar vardır. Zira söz konusu metinlerin yazılış amaçları bütüncül bir şekilde göz önüne alındığında yukarıda verilen her iki tezin desteklenebilir ve çürütülebilir tarafları olduğu kolaylıkla gözlemlenebilir. Zira, E. McGeer'in savunduğu şekilde bu eserlerin salt teorik-edebî metinler olduğu son derece yanlış bir çıkarımdır. Öyle ki, Polybius, *Historiai* eserinde bu el kitaplarının generalleri eğitmek ve yönlendirmek sebebiyle kaleme alındığını belirtmiştir.¹⁰ Aynı şekilde Nikephoros Ouranos'un *Taktika*'sında yer alan general karakterleri (VII. Kitap) ve diğer ulusların savaş taktikleri (XI. Kitap) son derece yönlendirici ve yüksek söz sanatlarından uzak bir üslupla kaleme alınmıştır.¹¹ Bunun

⁸ C. M. Gilliver, *The Roman Art of War: Theory and Practice. A Study of the Roman Military Writers*, Doktora Tezi, University College, Institute of Archaeology, London 1993, s. 11-18. İlgili tez 2001'de kitap olarak basılmıştır bk. *The Roman Art of War*, Gloucestershire: The History Press, 2001; E. McGeer, "Military Texts", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. E. Jeffrey vd., (Oxford: Oxford University Press, 2008), s. 907-914 (bilhassa bk. s. 907).

⁹ *De Velitatione: Le Traité sur la Guérilla de l'empereur Nicephore Phokas (963-969)*, ed. ve çev. G. Dagron, H. Mihaescu, Paris: Editions du CNRS, 1986, s. 139-141; P. Rance, "Fulcum: The Late Roman and Byzantine Testudo", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 44/3 (2004), s. 265-326.

¹⁰ Polybius, *Historiai*, 9.8.1.

¹¹ *Maurice's Strategikon*, ed. ve çev. T. G. Dennis, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1984), 64-78; 127-170.

yanı sıra Ouranos'un eserinde Gilliver ve McGeer'in tezini destekleyecek şekilde pratik herhangi bir yönlendirmeye yer verilmeyen vecizler ve deyimlerden oluşan birkaç bölüm de bulunmaktadır. Öte yandan ikinci tez ele alındığında, el kitapları yazarlarının retorik üstadı yahut filozof oldukları varsayıldığında, bu kimselerin salt savaş stratejisi, manevralar ve teçhizat düzeneği gibi konularda tam ve katı bir bilgi akışı sağlamalarını beklemek de doğru olmamakla birlikte eserlerin gerçekten de pratik veri sunması da yadsınmamaktadır. O halde, daha geniş ve bütüncül bir pencereden bakıldığında Bizans askerî el kitaplarının amaçlarına dair bazı ana başlıklar çıkartılabilir: **1.** Betimsel ve teorik bilgiler vermek. **2.** Yeni yetişen askerlerin eğitimine yardımcı olmak. **3.** Sivilleri askeri hiyerarşi ve stratejiler konusunda bilgilendirmek. Bu açıklamaların ardından VI. Leon'un *Taktika'sına* değinmek makalenin argümanı açısından gayet yararlı olacaktır.

VI. Leon'un *Taktika'sı*

Bizans İmparatorluğu tarihinde Makedonya Hanedanı olarak bilinen ailenin bir ferdi olan ve 886-912 yılları arasında tahtta oturan VI. Leon, aynı zamanda *Taktika* isimli eserin de yazarıdır. Bu eser, imparatorun en iyi bilinen, fakat aynı zamanda çok da şaşırtıcı bulunan bir yapıtıdır. Çünkü imparator, tüm hükümdarlığı boyunca orduyla tek bir askerî sefere bile çıkmamasına rağmen savaş düzenini, manevralarını ve stratejilerini işleyen böyle bir eseri kaleme almıştır. Generallere ve komuta kademesindeki kimselere rehberlik etmesi amaçlanan bu çalışma, daha önceki askerî pratiklere çağdaş şartlarla yaklaşan iyi bir hatırlatıcı olmasının yanı sıra Makedonya Hanedanı'nın sembolizmine pek önem verdiği imparatorluk otoritesinin ve gücünün bir beyanı olarak da değerlendirilmektedir.

Tam adı τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις (*Savaş Taktiklerine Dair Kısa Talimatlar*) olan *Taktika*, önsöz, yasa/tüzük adlarıyla anılan 20 bölüm ve son sözden oluşmaktadır. Önsöz, eserin içeriğine dair bazı kısa bilgilerle birlikte yazılış amacına da değinmektedir. Λέοντος ἐν Χριστοῦ ἀυτοκράτορος τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις (*Mesihin Huzurunda Hükümdar Leon'un Savaşta Uygulanan Taktiklerinin Özet Aktarımı*) adı verilen Önsöz savaşlara dair genel bir izahatla birlikte komuta kademesinin, uygulanacak stratejilerin ve savaş nizamlarının genel bir özetini sunmaktadır. Bu noktada önsözü takip eden diğer bölümlerin isimlerini başlıklar hâlinde zikretmek uygun olacaktır:

1. *Yasa: περὶ τακτικῆς καὶ στρατηγοῦ (Taktikler ve General Üzerine)*
2. *Yasa: περὶ τοῦ οἷον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγὸ (Generallerde Aranan Nitelikler Üzerine)*
3. *Yasa: περὶ τοῦ πῶς χρῆ βουλευέσθαι (Nasil Plan Yapılması Gerektiği Üzerine)*
4. *Yasa: περὶ διαιρέσεως στρατοῦ καὶ καταστάσεως ἀρχόντων (Ordu Tümeni ve Subayların Atanması Üzerine)*
5. *Yasa: περὶ ὄπλων (Silahlar Üzerine)*
6. *Yasa: περὶ ὀπλίσεως καβαλλαριῶν καὶ πεζῶν (Süvarilerin ve Piyadelerin Silahlanmaları Üzerine)*
7. *Yasa: περὶ γυμνασίας καβαλλαρικῆς καὶ πεζικῆς (Süvarilerin ve Piyadelerin Eğitimi Üzerine)*
8. *Yasa: περὶ στρατιωτικῶν ἐπιτιμίων (Askerî Cezalar Üzerine)*
9. *Yasa: περὶ ὁδοιπορίας (Ordunun Yürüyüşü Hakkında)*
10. *Yasa: περὶ τούλδου (Katar [Askerî Teçhizatların Lojistiği] Üzerine)*
11. *Yasa: περὶ ἀπλιτικῶν (Kamp Üzerine)*
12. *Yasa: περὶ προπαρασκευῆς πολέμου (Savaşa Öncesi Hazırlıklar Üzerine)*
13. *Yasa: περὶ τῆς πρὸ τοῦ πολέμου ἡμέρας (Savaştan Bir Gün Önceki Hazırlıklar Üzerine)*
14. *Yasa: περὶ τῆς ἡμέρας τοῦ πολέμου (Savaş Günü Üzerine)*
15. *Yasa: περὶ πολιορκίας πόλεων (Kuşatma Altındaki Şehir Üzerine)*
16. *Yasa: περὶ τῶν μετὰ τὸν πόλεμον (Savaş Sonrasına Dair)*
17. *Yasa: περὶ ἐφόδων ἀδοκῆτων (Planlanmamış Saldırıları Üzerine)*

18. Yasa: περὶ μελέτης διαφόρων ἔθνικῶν τε καὶ Ῥωμαϊκῶν παρατάξεων (Çeşitli Milletlerin ve Romalıların Savaş Nizamına Dair Pratikleri Üzerine)
19. Yasa: περὶ ναυμαχίας (Deniz Savaşları Üzerine)
20. Yasa: περὶ διαφόρων γνωμικῶν κεφαλαίων (Çeşitli Vecizler Üzerine)
21. Yasa: Ὑπόθεσις ἐν Ἐπιλόγῳ (Sonsöz)

Eserin bölümleri detaylıca incelendiğinde ise, VI. Leon'un *Taktika* yazımında, Onosandros'un *Strategikos*'u ile İmparator Mavrikios'un *Strategikon*'unu model aldığı görülebilir. Zira, iki metnin de yapısal ve kurgusal özellikleri ile verilerin sıralaması *Taktika*'da bir araya getirilerek yeni bir üslupla kaleme alınmıştır.¹² Öyle ki *Taktika*'da bilhassa askerî cezaların yer aldığı 8. Yasa'da Mavrikios'un çalışmasından direkt alıntılara rastlanmakla birlikte üslup da pek benzerdir.¹³ Aynı şekilde, tıpkı VI. Leon gibi askerî herhangi bir sefere katılmamış olan Onosandros'un eserinde yer alan generallerin askerlere sağladıkları motivasyon pratikleri ve bu pratiklerin iletimi meselesi VI. Leon'un *Taktika*'sında da benzer perspektifle yer almaktadır.¹⁴ Bu noktada, makalenin başında zikredilen ilk soruyu Leon'un *Taktika*'sına yöneltmek gerekmektedir: VI. Leon, askerî literatüre dair elde ettiği mirastan ne ölçüde yararlanmış ve bu mirası nasıl değerlendirmiştir? Leon'un kaynak olarak aldığı eserlerden büyük ölçüde faydalandığı bir gerçektir; ancak bu durum Leon'un Bizans askerî yazınında yeni bir yapı kurduğu gerçeğini de değiştirmemektedir. Her şeyden evvel imparator, yaklaşık 300 yıldır güncellenmeyen bir literatürü diriltmiş; dahası bu yapıyı oluştururken artık dönemin şartlarına uymayan savaş ve ordu nizamları ile teçhizatları gözden geçirerek generallerine daha çağdaş strateji önerilerinde bulunmuştur. Bunun haricinde, askerî literatür sınıflandırması bir kenara bırakılacak olursa, *Taktika*, *speculum principum* ya da diğer adıyla "prenslerin aynası" denilen siyasi yazının da derin izlerini taşımaktadır. Bilhassa çeşitli vecizlerin yer aldığı 20. Yasada prenslere, generallere ve hükümdarlara motivasyon amaçlı kaleme alınan kısımlar

¹² J. Haldon, *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI*, (Washington DC: Harvard University Press, 2014), 40-43.

¹³ Misal bk. *Strategikon*, 1:2, s.12-13'teki pek çok veri *Taktika* 2:2, s. 17'de alıntılanmıştır.

¹⁴ İlgili kısım için bk. *Strategikos*, 9, 324-329'daki veriler de *Taktika*, 7:1-70. Bunun haricinde *Taktika*'da Onosandros'un eserinden de alıntılara rastlanılmaktadır. Misal bk. *Strategikon*, 11, s. 425-437; *Taktika*, 8., 105-145'te direkt olarak alıntılanmıştır.

eser içerisinde bu türün en açık örneklerini oluşturmaktadır. Bizans'ta ilk örneğine 4. yüzyılda rastlanılan ve eğitim amacı taşıyan bu tür, prensler için siyasi, ekonomik, askeri ve bürokratik idareye dair çeşitli önerilen sunmaktadır.¹⁵ D. Angelov'a göre Bizans yazınındaki *speculum principum* eserleri üslup bakımından iki farklı grupta değerlendirilebilir. İlk grup, Cyreneli Sinesius'un *De Regno (Krallık Üzerine)*¹⁶ adlı eserinde gözlemlendiği gibi yazıya geçirilmiş söylev niteliğindedir. Diğer grup ise Agapetos'un *Ektthesis*¹⁷ adlı çalışmasındaki gibi farklı bölümlerden oluşan, akrostişler, çeşitli vecizler ve aforizmalar da dahil olmak üzere yüksek sanatın uygulandığı eserlerden meydana gelmektedir.¹⁸ Angelov'un bu kategorizasyonu takip edilecek olursa, VI. Leon'un *Taktika'sı*, söylevden ziyade zengin bir üsluba sahip olduğu için ikinci grup eserler arasında sayılabilir.

Taktika'nın yazılış amacı ve hitap ettiği kitleyi anlayabilmek de en az içeriğini çözümlenmek kadar önemlidir. Zira, bu mesele bölümün girişinde Bizans askerî literatürü bağlamında zikredilen bir diğer soru ve sorundur. VI. Leon, eserinde ordu ve generallere yol göstermek temel amacının yanı sıra İslam orduları karşısında Bizans ordusunun düzeninin yeniden sağlanması ve bu yeni düzende söz konusu düşmana karşı başarı elde etmenin yollarını aramayı da hedeflemiştir.¹⁹ Esere dair eleştirel bir çalışma kaleme alan J. Haldon, imparatorun herhangi bir savaşa katılmayışını göz önünde bulundurarak eserin teknik alt yapıdan yoksun olduğunu ve eserde teolojik alt yapıya sahip birtakım nüansların kurgulandığını savunmaktadır.²⁰ Başka bir deyişle Haldon, *Taktika'nın* diğer askerî el kitaplarına nispetle generalleri ve/veya askerleri yönlendirebilme kabiliyetine şüpheyle bakmaktadır. Öte yandan M. Riedel, VII. yüzyılda İslam'ın hızlı yükselişinin ardındaki ideolojinin ve sağladığı motivasyonun öneminin imparatorlar tarafından kavrandığını; dolayısıyla

¹⁵ G. Prinzing, "Byzantine Mirrors for Prince: An Overview", *A Critical Companion to the "Mirrors for Princes" Literature*, ed. N. L. Perret ve S. Péquignot, (Leiden: Brill, 2023), 108-135.

¹⁶ Synesius, *De Regno* 22, <https://www.livius.org/sources/content/synesius/synesius-on-imperial-rule/> erişim tarihi: (11.10.2022)

¹⁷ Agapetos, *Ektthesis*, ed. P. Migne, *Patrologia Graeca*, 86:1, (Paris: IC, 1865).

¹⁸ D. Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 184-186.

¹⁹ *Taktika*, Önsöz, 1-11.

²⁰ J. Haldon, *Critical Commentary*, 28-30.

VI. Leon'un da bu bağlamda eserinde teknik bilgiden çok ideal bir Hristiyan ordu resmetmeye çalıştığını vurgulamaktadır.²¹ VI. Leon'un askeri herhangi bir başarısı olmadığı gerçeğini reddetmemekle birlikte imparatorun, güç sembollerine ve bu güce hizmet eden yazılı çalışmalara verdiği önem düşünüldüğünde bu eserin yazılış amacı konusunda Riedel'in tezi Haldon'a nispetle daha olası görünmektedir. Zira VI. Leon'un doğrudan aktarılan askerî yönlendirmelerden ziyade Hristiyan etiğiyle yoğurulmuş yoğun bir ideolojinin yüksek bir edebî üslupla askerlere sunulmasının daha yararlı olabileceğini keşfettiğini düşünülebilir. Kısacası eser, teknik bilgilerden yoksun salt edebî kurgudan ziyade okuyucuya alt metinde aksettirilmeye çalışılan "ideal Hristiyan imparatorluk" ideolojisini bir üründür. Tam da bu aşamada, askerî el kitaplarının yukarıda sıralanan amaçlarına bir madde daha eklemek yerinde olacaktır: imparatorluk ideolojisini desteklemek ve ideal imparatorluk algısına hizmet etmek.

VI. Leon'un, eserinde ortaya koyduğu bir diğer özgün nokta ise Makedonya Hanedanı'nın güç sembolizminin dini ve didaktik bir çerçevede sunumudur ki bu sunum makalenin temel argümanlarının merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu noktayı, farklı bir başlık altında detaylıca değerlendirmek gerekmektedir.

***Taktika*'da Kutsal Savaş Anlatısı**

Taktika'da Hristiyan etiği ile doldurulan didaktik çerçevenin kurgusal motivasyonunu anlamak için eserde kendisine geniş yer bulan kutsal savaş nosyonunun dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Bu nosyonun içeriği ve algılanışı nihayetinde VI. Leon'un *Taktika*'da yansıtmak istediği güç sembolizmine ışık tutmaktadır.

Temel motivasyon kaynağı din olan kutsal savaş nosyonu bazı medeniyetler için anlaşılmasa da bir karmaşa olarak kalsa Akdeniz coğrafyasının tarihsel seyrine bakıldığında bu nosyonun birçok mücadelenin merkezinde yer aldığı gözlenmektedir. S. H. Hashmi, M. P. Penn, S. Davis ve daha pek çok uzmana göre bu coğrafyada iki farklı kutsal savaş formuna rastlanılır.²² Bu formlardan ilki henüz VII. yüzyılda İslam

²¹ M. L. Riedel, *Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 7-8; ayrıca bk. 33-34, 56-57.

²² *Just Wars, Holy Wars and Jibads: Christians, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*, ed. S. H. Hashmi, (New York: Oxford University Press 2012), "Introduction", 9-13. G. T. Dennis de Hashmi'nin bu sınıflandırmasına katılmaktadır bk. G. T. Dennis, "Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium", *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon, (New York: Routledge, 2007), 71-79.

fetihleriyle yükselen cihat anlayışıdır. Dini buyruklara göre yaşamak, kötülükten sakınmak ve nefse karşı mücadele vermek gibi geniş bir anlama sahip olsa da cihat, bir fıkıh terimi olarak İslam'ı tebliğ etmek ve Müslüman olmayanlarla savaşmak bağlamında da kullanılmaktadır.²³ İkinci kavram ise nispeten geç bir tarih olan XI. yüzyılda kavramsal oluşumunu tamamlamış olan Haçlı formudur. Bu form, Tanrı'nın isteği doğrultusunda doğuda yaşayan Hristiyanları İslam hakimiyetinden kurtarma iddiasına dayanmaktadır ve Kudüs'ü ele geçirme amaçları doğrultusunda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bugün kutsal savaş konusunda süregelen tartışmalarda yukarıda bahsolunan bu iki form temel alınmaktadır. Ancak Bizans İmparatorluğu açısından kutsal savaş nosyonu ele alındığında yukarıdaki net ifadeleri kullanmak oldukça zordur. Zira Bizans'ın savaşa kutsiyet atfetme ve bu motivasyonla savaşlarda taraf olma meselesi bugün hâlâ önemli bir tariyografik tartışmadır. Kutsal savaşın temel dinamiklerini detaylıca inceleyebilmek için *Taktika*'daki kutsal savaş anlatısına geçmeden evvel söz konusu tartışmalara değinmek yerinde olacaktır.

Bizans'ta kutsal savaş algısının ne olduğu sorusuna yönelik erken tartışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Fransız tarihçi ve nümismat G. Schlumberger, Nikephoros Phokas (963-969) ve Ioannes Tzimiskes'i (969-976) merkeze alan iki çalışmasında bu imparatorların askeri faaliyetlerini proto-haçlı olarak tanımlamış ve Bizans'ta kutsal savaş algısını Haçlı formunda yorumlamıştır.²⁴ XX. yüzyıla gelindiğinde bu konudaki tartışmalar daha da çeşitlenmiştir. Haçlı seferleri uzmanı Fransız tarihçi R. Grousset, Bizans'taki kutsal savaş algısını çok daha net bir şekilde ifade eder. Ona göre Avrupalıların XI. yüzyılda keşfettikleri bu nosyon, halihazırda Bizans günlük yaşamının bir parçasıdır. Öyle ki Bizans sarayı da Konstantinopolis Kilisesi de kutsal savaş nosyonunu tam anlamıyla sindirmiş ve bu nosyon Bizans'ın bilhassa doğudaki mücadelelerinde temel motivasyon kaynağı olmuştur.²⁵ Bu konuya daha ılımlı bir perspektiften bakan Rus asıllı Sırp tarihçi G. Ostrogorsky ise kaleme aldığı *Bizans Devleti*

²³ A. Özel, "Cihad" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993, C.7, 531-534.

²⁴ G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au Xe siècle: Nicephore Phokas*, Paris: Imprimeurs de l'institut, 1890, s. 175-177; G. Schlumberger, *L'épopée byzantine a la fin du dixième siècle. Guerre contre les Russes, les Arabes, les Allemands, les Bulgares, luttes civiles contre les deux Bardas*, (Paris: Imprimeurs de l'institut, 1986), 82-87.

²⁵ R. Grousset, *Histoire des Croisades*, C. I, (Paris: Plon, 1934), 15.

Taribi adlı detaylı çalışmada Schlumberger'in proto-haçlı tezini bu kez sadece Ioannes Tzimiskes üzerinden desteklemektedir.²⁶ Buna karşın Schlumberger, Grousset ve Ostrogorsky gibi uzmanların sonrasında, Bizans yöneticilerinin ve halkının aslında hiçbir zaman "kutsal savaş" nosyonuna sahip bulunmadıkları düşüncesi oldukça keskin bir biçimde alana ilişkin araştırmalarda egemen paradigmaya dönüşmüştür. Öyle ki Fransız rahip ve Bizans kilise tarihi uzmanı V. Laurent, Bizans'ta kutsal savaş fikri ile ilgili kaleme aldığı 1946 tarihli makalesinde geniş bir kutsal savaş tanımı yaparak Bizans savaş kuramının bu tanıma uymadığını belirtmektedir. Laurent'e göre kutsal savaş, sapkınlara yahut imansızlara karşı yapılan ve Tanrı tarafından emredilen dini yayma amacını önceleyen bir olgudur. Ayrıca kutsal savaş nihayetinde Tanrı için savaşan askerlerin cennetle müjdelendiği bir mücadele durumudur. Bu sebeple cihat tek kutsal savaştır. Zira İslam'ın erken evrelerinden itibaren bu nosyon formüle edilmiştir. Ancak Haçlı seferleri nispeten geç dönemde gelişen bir fikir olduğundan ve Hristiyanlığın temel fikriyatına aslında ters düştüğünden dolayı kutsal savaş sayılmamalıdır.²⁷ Laurent'in bu tezi uzun süre gündemde kalmış ve kutsal savaş nosyonu bu kriterlere uygun olarak tanımlanmıştır. Nitekim Yunan Bizans uzmanları N. Oikonomides ve A. Laiou da çalışmalarında Bizans'ta var olan savaş fikriyatının kutsal savaş ile tanımlanamayacağını; zira kutsal savaş için verilen kararın ve yapılan çağrılarının seküler bir otoriteden ziyade dini bir karakter tarafından uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Aynı zamanda savaşa askerlere de tatmin edici bir cennet ya da günahların affı vaatleri verilmeli ve askerler bu motivasyonla mücadele vermelidir.²⁸ Benzer ancak daha keskin ifadelerle G. T. Dennis ve P. Lemerle de Bizans ordularının hiçbir zaman kutsal savaş düşüncesiyle hareket etmediği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Dahası Dennis, Bizans'ın ne cihadı ne de haçlı fikrini yeterince anlayabildiği savını müdafaa etmekte; bunu da özellikle VI. Leon'un

²⁶ G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, İng. çev. J. Hussey, (Oxford: Blackwell Publishing, 1956), 263; Bu eserin Türkçe çevirisi için bk. *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 275.

²⁷ V. Laurent, "L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine", *Revue Historique du Stud-east Européen*, 23 (1946), 71-98.

²⁸ N. Oikonomides, "The Concept of Holy War and Two Tenth-Century Byzantine Ivories", *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor George T. Dennis S. J.*, ed. T. S. Miller ve J. Nesbitt, (Washington DC: Catholic University of America Press, 1995), 68; A. Laiou. "On Just War in Byzantium", *το ελληνικον: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, ed. S. Langdon vd., (New Rochelle: Caratzas), 1993, 153-177.

Taktika'sından²⁹ ve Anna Komnene'nin *Aleksiad*'ından verdiği çeşitli örneklerle kanıtlayıcı gayreti içerisindedir.³⁰

Bu tartışma özelinde çağdaş historiyoğrafi incelendiğinde benzer görüşlerin hâlâ popüler olduğu gözlemlenmektedir. Fakat artık söz konusu tartışmanın yönü değişmiş ve farklı tonlar kazanmıştır. Bu itibarla öne çıkan başlıca düşünce, önceki araştırmacıların kutsal savaş kavramını cihat ve haçlı formlarıyla sınırlandıran yaklaşımlarına yönelik eleştirilerdir. Başka bir deyişle, Bizans'ın kendine özgü bir kutsal savaş nosyonuna sahip bulunabileceği fikri görece daha popüler olmuştur. Nitekim yakın dönemin Bizans uzmanlarından A. Kolia-Dermizaki, 1991 tarihli çalışmasında Bizans'ta kutsal savaş olmadığını savunan keskin fikre karşı çıkmış ve tıpkı cihat ile haçlı fikirlerinin birbirlerinden farklı yanları olduğu gibi Bizans'ın da kutsal savaş fikrinin kendine özgü özellikler barındırdığını savunmuştur. Dermizaki, çalışmasında pek çok kaynak eserden örnekler sunarak Bizans'ta da savaşın kutsiyetinin varlığını kanıtlamış ve Bizans'ın kutsal savaş nosyonunu bir bakımdan formüle etmiştir. Ona göre düşmanın Hristiyan olmaması; aksine Hristiyanlara zulmetmiş olması ve/veya Roma İmparatorluğu'nun eski ve geniş sınırlarını işgal etmiş olması Bizans'ta kutsal savaş fikrini yaratan ve geliştiren faktörlerdir.³¹ Bu faktörlerden ilk ikisi cihat ve Haçlı fikirleri ile paralel ilerlerken üçüncü faktör, savaşı meşru ve haklı kılan bir *casus belli*'dir. Bizans askeri tarih uzmanı I. Syvanne ise 2020'de yazmış olduğu makalede Romalıların “Tanrının seçilmiş halkı”, imparatorların ise “Mesih’in temsilcisi” olduğu kavramlarından yola çıkarak benzer; ancak Dermizaki kadar sistematik bir formülasyona sahip olmayan bir açıdan Bizans'ta kutsal savaş bilincinin varlığını

---

²⁹ Dennis'in *Taktika*'da kutsal savaş nosyonunun yer almadığına dair tezi ileriki sayfalarda detaylıca tartışılacaktır.

³⁰ G. T. Dennis, “Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium”, *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon, (NY: Routledge, 2007), 71-79; P. Lemerle, “Byzance et la croisade”, *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienza Storica, C: III (Storia del medioevo)*, (Florence: G. C. Sansoni 1955), 617.

³¹ A. Kolia-Dermizaki, “ο βυζαντινός ιερός πόλεμος”, *Η εννοια και η προβολη του θρησκευτικου πολεμου στο βυζαντιο*, (Atina: Stephanos Vasilopoulos, 1991), 127-163. Ayrıca bk. A. Kolia-Dermizaki, “Holy War in Byzantium Twenty Years Later: A Question of Term Definition and Interpretation”, *Veröffentlichungen zur Byzanzforschung*, C. XXX (2012), 121-132.

savunmuştur.³² Söz konusu historiyoğrafik tartışma hâlâ son derece güncel olup çeşitli argümanlar ve tezlerle mercek altına alınmaya devam edilmektedir. Bu makalenin Bizans'ta kutsal savaşa yönelik savları ise söz konusu nosyonun aşağıdaki başlıklarla temellendirilişinin ardından verilecektir.

Yukarıda bahsolunan historiyoğrafik veriler aynı zamanda Bizans'ta kutsal savaş literatürü meselesinin de kronolojik bir özetini oluşturmaktadır. Bu halde öncelikle Bizans'ta kutsal savaş fikrini reddeden uzmanların ortak bilince vardıkları noktalar ve ardından bu duruma anti-tez üreten araştırmacıların formüle ettikleri başlıklar tek tek incelenmeli; söz konusu inceleme, VI. Leon'un *Taktika*'sı üzerinden kavramsal ve olgusal bazı değerlendirmelerle gerçekleştirilmelidir.

Haklı Savaş mı Kutsal Savaş mı?

Bir önceki başlıkta sunulan verilerden hareketle VI. Leon'un *Taktika*'sında kutsal savaş nosyonunun varlığı ve ne ölçüde ele alındığı bu başlık altında tartışılacaktır. Yukarıda da kısaca bahsi geçtiği gibi Dennis, bu konuda yayımladığı *Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium*³³ başlıklı makalesinde Bizans'ta herhangi bir kutsal savaş fikri olmadığını, Bizanslıların bu fikri zaten anlamadıklarını ve bu anlayıştan tiksindiklerini savunmuş; dahası Bizans fikri dünyasında savaş mevzubahis olduğunda din ve kutsal unsurların pek de önemli bir etki oluşturmayacağını belirtmiştir. Üstelik Dennis, bu savunusunu yaparken *Taktika*'dan iki örnek de sunmuştur:

*Araplar (Σαρακηνοί) askerî nizamımıza ve görevlerimize alışkın değiller. Çokça kazanç ve yetki sabibi olabilmek için veya daha doğrusu inançları adına yağmalamalar yapmak için [savaşlar] düzenliyorlar.*³⁴

*Muazzam bir kalabalık, sadece yağma ve kazanç için Suriye ve Filistin'de savaşlardan galip çıkmıştır.*³⁵

Yukarıdaki her iki alıntıdan da Bizanslıların kutsal savaş fikrini bilmediklerine, anlamadıklarına ya da bu fikirden “tikindiklerine” dair herhangi bir anlam çıkartmak zordur. Zira bu alıntılarda VI. Leon, savaş

³² I. Syvanne, “Holy War and a Place in Paradise? Development of the Eastern Roman Holy War from the 4th until the 11th Century”, *Historia i Sviat*, S. 9 (2020), 61-82.

³³ Bk. dn. 23.

³⁴ *Taktika*, 18:24, 446-447; G. T. Dennis, “*Defenders*”, 72.

³⁵ *Taktika*, 18:132, 446-447; G. T. Dennis, “*Defenders*”, 72.

nizamı üzerinden çağlar boyu Bizans İmparatorluğu'nda rastlanılan “Romalı olmayan düşman unsuru ve bu unsurun kültür dinamiklerini”³⁶ eleştirmiştir. Zira bu eleştirilerin alt metninde de güçlü yahut beklenmedik düşmanlara karşı Romalı kimliğinin yeniden formüle edilmesi ve bu yolla askerlere/okuyuculara çeşitli motivasyonlar sağlanması amacı yer almaktadır. Evvelden bahsedildiği üzere Bizans'taki kutsal savaş fikri, İslam'daki cihat anlayışıyla aynı formda olmadığı -ki aynı olması da gerekmemektedir- için VI. Leon burada barbar olarak gördüğü düşmanın savaş nizamını haliyle herhangi bir kutsiyet atfetmeden eleştirmiştir. Bunların yanı sıra Dennis'in, sadece ilk iki cümlesini kullandığı *Taktika*'daki 18:24 numaralı yasanın devamı şu şekilde ilerlemektedir:

[...] *Bu yüzden bizden bir kötülük gördüklerinde, Tanrı'nın kendilerine düşman olduğunu zannederler ve buna dayanamazlar.*³⁷

Bu alıntı, aslında VI. Leon özelinde Bizans'ın cihat hakkında tamamen bilgisiz olduğu ya da karşısındaki düşmanı anlayamadığı tezlerini desteklemekte; aksine Dennis'in savına karşı önemli bir argümanın kaynağını oluşturmaktadır.

Taktika'nın 2. Yasa'sında VI. Leon, savaş şartlarına dair bilgiler sunarken kutsal savaşın her iki formunda yer alan “taarruz” gerekliliğinin tersine bir tavır sergilemektedir:

◆ *Herkesin Basileus'u ve Tanrısı Mesih sayesinde kendi tebaamız kadar barbarlar için de barışı kucaklamalıyız. Eğer diğer halklar da (έθνη) aynı duyguları taşıyıp kendi sınırları içinde kalarak bize haksızlık etmeyeceklerini taahhüt ederlerse siz de onlara karşı harekete geçmekten kaçının. Toprağı kendi tebaamızın yahut barbarların kanı ile lekelemeyin. Zira siz düşmana, bizden zarar görmedikçe harekete geçmeyin diye uyarılarda bulunurken onlar da düşmanca bir hareket içerisinde olmadıklarını belirtip halihazırda kendilerinin Basileus'un tebaasıyla barış içerisinde yaşadıklarını söyleyerek size aynı uyarıda bulunabilirler. Bizim tarafımızdan bakıldığında*

³⁶ Bizans'ta Romalı ve öteki/barbar kimliği tartışmaları için bk. *The Routledge Handbook on Identity of Byzantium*, ed. M. E. Stewart vd., (London: Routledge, 2022); *Identity and the Other in Byzantium: Papers from the Fourth International Sergi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. K. Durak ve I. Jevtic, (İstanbul: Koç University Press, 2019). Bu eserin içinde bilhassa bk. L. Jones, “Visual Evidence for the Mutability of Identity in the Middle Byzantine Period”, 129-142.

³⁷ *Taktika*, 18:24, 446-447.

*mümkünse tüm insanlarla özellikle de barış içinde yaşamak ve tebaamıza baksızlık etmeyen halklarla her an barış içinde olmalıyız. Her durumda önce barışı tercih etmeli ve bu halklarla savaştan kaçınmalıyız.*³⁸

Ancak düşman tarafından yapılacak saldırıları tanımlama şekli ve savaşın amacına dair sunduğu direktiflerde VI. Leon'un ifadeleri kutsal savaş bağlamından bakıldığında dikkat çekicidir:

◆ *Tanrının sureti*³⁹ *ve sözüyle onurlandırılan tüm insanlar, kendi halklarına yahut başka halklara (έθνη) karşı kullanmak için ellerine ölümcül teçhizatlar almak yerine barışı kucaklamalı ve birbirlerine karşı sevgi beslemelidirler. Ancak baştan beri insanları öldüren ve ırkımıza düşman olan şeytan (διάβολος), insanları kendi türlerine karşı savaşa noktasına getirmiş ve hatta bu savaşı gerekli kılmıştır. İnsanların, şeytan aracılığıyla yayılan entrikalara karşı durmaları ve savaş isteyen halklara karşı da çekinmeden tavır almaları gerekmektedir. Ancak sonrasında gerekirse, insanlar, düşman saldırılarına karşı kendilerini savunmak, onlara karşı harekete geçmek ve onlara bak ettikleri acıyı çektirmek için askeri teçhizatlar kullanarak güvenliklerini sağlamalıdır. Böylece o zalimlerin yaptıkları kötülükleri de defetmiş olurlar. Herkes kendi güvenliğini benimsediğinde barış el üstünde tutulacak ve bir politika haline gelecektir.*⁴⁰

Yukarıdaki alıntıda VI. Leon, Bizanslıların temelde şeytanın işine karşı mücadele vermesi gerektiğini; yani savaşın aslında şeytana karşı verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada Bizans politik teolojisinin bazı notaları göze çarpmaktadır. Buna göre Bizans İmparatorluğu Tanrı'nın yeryüzündeki ideal krallığı; imparatorlar Mesih'in ikinci gelişine kadar yeryüzündeki krallığı adaletle yönetmekle hükümlü temsilciler; Bizanslılar ise Tanrı'nın seçilmiş halkıdır.⁴¹ Eski Ahit'ten alınan

³⁸ *Taktika*, 2:30, 34-35.

³⁹ Tanrı'nın sureti, Hristiyan teolojisinin önde gelen doktrinlerinden biridir. Bu doktrin kaynağını Yaratılış 1:27'deki ayetten almaktadır: *Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı.* Söz konusu doktrin temelinde insanın, Tanrı tarafından yaratılan düzende onun adına ve planına uygun olarak yaşamını idame etmesi fikri vardır. Kısacası burada, insan, Tanrı'ya benzetilmiş ve bu sorumlulukla Tanrı'nın nihai planına hizmet etmekle görevlendirilmiştir. Bk. V. M. Kärkkäinen, *The Doctrine of God: A Global Introduction*. (Michigan: Baker Academic, 2004).

⁴⁰ *Taktika*, Önsöz, 4, 2-5.

⁴¹ Bk. S. Runciman, *Byzantine Theocracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977; S. Eshel, *The Concept of Elect Nation in Byzantium*, (Leiden: Brill, 2018); C. Pazdernik,

yoğun motiflerle hazırlanan bu politik görüşü temsil eden literatürde imparatorlar, “şeytan ile mücadele eden” Davut peygamber şeklinde *exemplum*⁴² edilmiştir.⁴³ Bu noktada, bahsolunan krallık-imparator-halk motifi Bizans kutsal savaş formunun bel kemiğini oluşturan bir ideolojiyi sunmaktadır. Zira bu forma göre, kutsal savaş sadece Tanrı’nın yanındakiler ve karşısındakiler arasında gerçekleşir ve Tanrı’nın yanındaki halk kendisini diğer halklardan üstün görerek seçilmiş oldukları kanısına varırlar.⁴⁴ VI. Leon’un *Taktika*’sı, bilhassa yukarıdaki iki alıntı, kutsal savaş nosyonuna bu noktadan bakmaktadır. Bu bakış açısında savaşa saf bir kutsallık atfedecek yeterli veri bulunmasa da dini motiflerin vurgulanması ve bu vurgunun arkasında yatan askerlere motivasyon ve moral sağlama amacı kutsal savaş formları tartışmasında eski kalıpların güncellenmesi gerekliliğini göstermektedir.

a. Savaşın dini bir otorite tarafından ilan edilmesi meselesi

Gerek cihat gerekse haçlı seferleri öncesinde savaşın sebepleri ve hedefleri dini bir otorite tarafından duyurulmuş ve bu yolla savaşa hazırlık çağrısı yapılmıştır. İslam dünyasında bu görev aynı zamanda siyasi bir

---

“Byzantine Political Thought”, *Encyclopedia of Political Theory*, New York: Sage Publication, C. I, 148-152; C. Mango, *Byzantium and Its Image*, (Aldershot: Variorum Reprints, 1984), 213-215.

⁴² Bu *exemplum* dair bk. S. S. Alexander, “Heraclius, Byzantine Imperial Ideology and the David Plates”, *Speculum*, 52/2 (1977), 217-237; J. Serrano del Pozo, “The Emperor Heraclius as a New David: The iconography of the Byzantine plates of Cyprus against the written sources”, *Byzantion Nea Hellas*, 36 (2017), 282-305. Ayrıca bk. C. Rapp, “Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium”, *The Old Testament in Byzantium*, ed. P Magdalino, Cambridge: Harvard University Press, 2010, 175-197 (bilhassa bk. 180-182).

⁴³ Davut peygamber ile Golyat anlatısına Eski Ahit’te 1. Samuel Kitabı’nın 17. Bölümü’nde yer verilmiştir. Buna göre kötülüğü ve Şeytanı temsil eden Golyat adlı savaşçı devî yenen Davut, halk tarafından çok sevilir ve Tanrı ona halkının krallığını bahşeder. Bk. 1. *Samuel* 17-26. Aynı anlatı Kur’an’da Bakara Suresi’nde yer almaktadır. Bk. *Kur’an-ı Kerim*, Bakara Suresi: 249-251.

⁴⁴ Bu anlatının kaynaklarının önemli bir kısmı Bizans ve Süryani apokaliptik metinlerinde bulunmaktadır. Pek değerli eskatolojik öğelere ve kehanetlere sahip olan bu literatürde “kutsanmış ve seçilmiş” Hristiyan halkların Mesih’in ikinci gelişinden önceki harap durumları ile sonraki muzaffer ahvali konu edinmektedir. Bk. P. Alexander, *Byzantine Apocalyptic Tradition*, ed. Dorothy deF. Abrahamse, California: University of California Press, 1985; Z. Duygu, *İslam ve Hristiyanlık: Hristiyanlara Göre İki Dinin Karşılaşması ve İlk Etkileşimler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, s. 257-272.

otorite olan halifenindir.⁴⁵ Haçlı seferleri bağlamında Avrupa'ya bakılacak olursa benzer bir görev papalar tarafından uygulanmıştır.⁴⁶ Bizans'ta kutsal savaş nosyonunun varlığını reddeden uzmanlar ise imparatorluk bürokrasisinde halifeye yahut papaya benzer güçlü bir otoritenin bulunmadığını; bu sebeple imparator tarafından yapılan savaş ilanının herhangi bir kutsiyete sahip olamayacağını savunmuşlardır. Zira onlara göre imparator, halifeye yahut papaya nispeten seküler bir otoritedir.⁴⁷ Bu noktada şu soruları sormak gereklidir: İmparator neden salt seküler bir otorite olarak tasvir edilmiştir? İmparator seküler bir otorite olarak görülüyorsa aynı bağlamda halife ve papa da salt dini bir otorite olarak mı tasvir edilmeli? Burada tekrar Bizans politik teolojisine ya da S. Runciman'ın ifadesiyle “Bizans teokrasisine” eğilmek gereklidir. İmparatorun konumu bağlamında Bizanslı yöneticiler ve yazarlar *Kitab-ı Mukaddes*'i kaynak olarak alarak “rahip” ve “hükümdar” karakterlerini özdeşleştirmişler ve böylece Roma imparatorluk ideası ile Hristiyanlık öğretisini birleştirmiştir. Bu bağlamda Bizanslılar, stoacı ve neo-platonik felsefenin dünya görüşüne, yani dünyadaki tüm canlı ve cansız yaratımın cennetteki gerçekliğin bir yansıması olduğu fikrine imparatorluğu da dahil ederek Bizans'ı, göksel krallığın yeryüzündeki yansıması olarak düşünmüşlerdir. Bu teokratik görüş, hem Hristiyan imparatorluğun ekümenik karakterinin bir unsuru hem de dini ve seküler otoritenin ortak ilahi kaynağı olmuştur. İmparatorluğun kilise üzerindeki haklarının bugün hâlâ tartışılmasına ve kilise-devlet ilişkilerinin her zaman uyumlu ilerlememesine rağmen imparatorun Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu fikri imparatorluk 1453'te son bulana kadar devam etmiş ve geniş oranda kabul görmüştür.⁴⁸

⁴⁵ Bu konuyu geniş izahı ve çeşitli tartışmalar için bk. N. Doğan, “Hulefâ ve Ulemâ Arasında Bir Rekabet ya da İş Birliği Alanı Olarak Savaş İdaresi”, *Belleten*, 85/304 (2021), 819-848.

⁴⁶ Bk. S. Runciman, *A History of the Crusade I*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 96-99.

⁴⁷ Bu görüş için bk. Laiou. “On Just War”, 154-155; T. M. Kolbaba, “Fighting for Christianity: Holy War in Byzantine Empire”, *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon, (New York: Routledge, 2007), 194-221 (bilhassa bk. 207-208).

⁴⁸ S. Runciman, *Byzantine Theocracy*, 20-25; S. Troianos, “Kirche und Staat: Die Berührungspunkte der beiden Rechtsordnungen in Byzanz”, *Ostkirchliche Studien*, 37/4 (1988), 291-296; G. Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*, İng. çev. J. Birrell, (London: Cambridge University Press, 2003), 1-10; A. Spanos – N. Zarras, “Representations of Emperors as Saints in Byzantine Textual and Visual

İmparatorluğun teokratik görüşü gerek yazılı gerekse görsel kaynaklarda önemli ölçüde tasvir edilmiştir. Yazılı kaynaklarda kilise tarihçisi Eusebios, I. Konstantinos'un ölüm döşeginde vaftiz edildiğini, ilk Hristiyan imparator olduğunu ve hatta havarilerle eş sayılabileceğini (ἰσαπόστολος) belirterek ilgili görüşün erken dönemde temellerini atmıştır.⁴⁹ Dahası imparator için Bizans litürjik takviminde bir kutlama günü (21 Mayıs) dahi oluşturulmuştur. Sonraki dönemde hanedanların kurucularına ve “yeni Konstantinos” olarak tanımlanan pek çok imparatora da benzer ululamalar uygulanmıştır.⁵⁰ Orta dönem Bizans tarihinin önde gelen imparatorlarından Nikephoros Phokas'ın ve tahtının aziz olarak kutsandığı bir *akolouthia* dahi günümüze ulaşmıştır.⁵¹ Nitekim imparatorun ve tahtının bir aziz ve kutlu krallığın yöneticisi olarak kutsandığı örnekler III. Ioannes Doukas, II. Manuel Palaiologos ve hatta imparatoriçe Irene'yi de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Görsel kaynaklarda, imparatorluk otoritesi ve ilahi gücün birleştiği tasvirlerde imparatorun başında bir hale sembolü bulunmaktadır. Bu sembol imparatorun ve tahtın ne denli kutsal olduğunu göstermek için eşsiz bir kullanım alanı sunmaktadır. Zira başında hale ile tasvir edilen bir imparator direkt olarak Pantokrator İsa⁵² ile ilişkilendirilmektedir.⁵³ Güçlü bir kutsal imparatorluk vurgusu yapan bir diğer örnek ise Tanrı'nın ilahi planı dahilinde taht bahşedilmiş imparatorun Mesih tarafından kutsandığı tasvirlerdir. Bu tasvirler arasında en iyi bilineni ise yine Makedonya

---

Sopurces”, *Hybride Kulturen im Mittelalterlichen Europa*, ed. M. Borgotte ve B. Schneidmüller, (Berlin: Akademie Verlag, 2010), 63-78, A. Kaldellis, *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, (Cambridge: Harvard University Press, 2015), 165-198.

⁴⁹ Eusebius, *Vita Constantini*, I-44, ed. F. Winkelmann, (Berlin: de Gruyter, 1975), 25-39 (bilhassa s. 38). Ayrıca bk. F. Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy: Origins and Background*, C. II, Washington DC: DOAKS, 1966, 750-755.

⁵⁰ Bk. *New Constantines: The Rythm of Imperial renewal in Byzantium: 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, (London: Ashgate, 1994).

⁵¹ Bk. L. Petit, “Office inédit en l'honneur de Nicéphore Phocas”, *Byzantinische Zeitschrift* 13/2 (1904), 398-421.

⁵² Hristiyan ikonografisinde en sık kullanılan tasvirlerden olan Pantokrator İsa, sağ eliyle takdis işareti yaparken sol eliyle de Kitabı Mukaddes'i taşımaktadır. Evrenin hâkimi/efendisi anlamına gelen pantokrator Παντοκράτωρ, İsa'nın tanrı olan mutlak hakimiyetini temsil etmektedir. E. Syndicus, *Early Christian Art*, (Oregon: Hawthorn Books, 1962), 96-99.

⁵³ S. Mergiali-Sahas, “Byzantine Emperors and Holy Relics: Use and Misuse of Sanctity and Authority”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 51 (2001), 41-60.

Hanedanı üyesi olan II. Basileios'un yer aldığı ve bugün Codex Marcianus Graecus içerisinde muhafaza edilen ikondur. Burada düşmana karşı askeri ve siyasi başarılarından dolayı⁵⁴ Mesih tarafından bir taç ile kutsanan imparatorun ayaklarının altında ona secde eden düşman tasvirleri bulunmaktadır. (bk. ek.1) Yine yazılı kaynaklarda olabileceği gibi burada da ilgili örnekler çoğaltılabilir.

Yukarıda sunulan veriler sonucunda, imparatorun sadece seküler bir otorite olarak ele alınmasının son derece dar bir görüş olabileceği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nitekim imparator, Tanrı'nın yeryüzündeki krallığının tahtına ilahi bir plan dahilinde oturur ve Tanrı'yı temsil ederek hükmeder. Buradan hareketle imparatorun yapmış olduğu bir savaş çağrısı ya da planı salt seküler bir çağrı olmaktan uzaktır. Tıpkı halifelik ve papalık gibi Bizans tahtı da dini ve seküler kaynakların ve kudretin birleştiği; ayrıca bu bağlamda dini ve seküler otorite ayrımının da son derece saydam sınırlarla çizildiği bir karaktere sahiptir.

b. Savaşın Hristiyan olmayan unsurlara ya da sapkınlara karşı yapılması

Kutsal savaşın uzmanlar tarafından kabul görmüş her iki formunda da savaşın farklı dinlere inanan halklara yahut heretik hareketlere karşı yapılması elzemdir. Nitekim VI. Leon'un *Taktika*'sında da benzer vurgular bulunmaktadır. İmparator'un askeri bir el kitabında İslam'daki Tanrı düşüncesini kendince yorumlaması da bu vurgunun ne ölçüde bilinçli yapıldığına dair çeşitli ip uçları sunmaktadır. 18. Yasa'da Müslümanların savaş taktiklerine dair bilgiler vermeden evvel imparator, Müslümanları ve inançlarını şu şekilde yorumlamıştır:

◆ *[Müslüman Araplar] Kutsiyet (θεῖον) söz konusu olduğunda, hürmet gösteriyor gibi görünürler; ancak görünürdeki hürmetleri küfür olarak kabul edilmelidir. Gerçekten Tanrı ve evrenin kurtarıcısı olmasına rağmen, Mesih'e Tanrı demeye dayanamazlar. Tanrı'nın her kötülüğün sebebi olduğunu iddia eder ve onun savaşlardan keyif aldığı iddia ederler. Kendi kanunlarını çiğnemez; sayarlar, etlerini semirtirler ve ruhlarını lekelerler. Bu sebeple, [biz*

⁵⁴ A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*, (Paris: Le Belles Lettres, 1936), 86; I. Sevcenko, "The Illuminators of the Menologium of Basil II", *DOP*, 16 (1962), 243-276.

de] ortodoks inancımızın yardımı ve aracılığıyla bu imansızlığa karşı savaşarak, kanunlarımızı koruruz.⁵⁵

Leon burada bir tasvirde daha fazlasını yaparak Tanrı'nın yapıp ettiklerine kötülüğün de kaynaklık ettiğini savunmakta ve Romalıların öteki olarak gördükleri Müslümanları sadece farklı değil aynı zamanda yanlış takip eden bir topluluk olarak resmetmektedir.⁵⁶ Ancak bu noktada VI. Leon'un İslam yorumundan daha önemli bir nokta belirlemektedir. Bizans'ta kutsal savaş nosyonunun varlığını reddeden uzmanlar, sadece 18. Yasa'nın bu kısmını değerlendirerek söz konusu yorumun etnik bir eleştiri de olabileceğini; dolayısıyla bu kısmın Bizans'ta kutsal savaş fikrini destekleyecek net bir veri barındırmadığını öne sürmüşlerdir. Ancak söz konusu yasaya daha dikkatli bakıldığında bu meselenin etnik değil dini bir eleştiri olduğunu ve VI. Leon'un bu şekilde ordu üzerinde bir motivasyon yaratarak savaşa kutsiyet atfettiği daha açık bir şekilde gözlemlenebilir. Bu gözlem için aynı yasada, Bulgarlar ve savaş taktiklerine ayrılan kısma bakmak yeterli olacaktır:

◆ Ancak Bulgarlar (βουλγαρων), Mesib'in barışını benimsedikleri ve Romalılarla aynı inancı paylaştığı için, **onlara karşı mücadeleyi düşünmeyiz.** Artık onlara karşı herhangi bir askeri eylemi Tanrı'ya havale ederiz. **Bu nedenle, şimdilik, aynı inancı taşımamız nedeniyle ve bu konudaki tavsiyemize boyun eğmeyi vaat ettikleri için kardeş olduğumuza göre, ne onların savaş nizamını bizimkinin karşısına, ne de bizimkini onlarınkinin karşısına yerleştirip tarif etmeye hevesli değiliz.**⁵⁷

◆ O sırada Bulgarlar barış antlaşmasını hiçe sayarak Trakya'ya akınlar yapıyorlardı. Herkesin Basileus'u olan Tanrımız Mesib'e yeminlerini bozdukları için adalet onları takip etti ve cezalarıyla çabucak karşılaştılar. Güçlerimiz Sarakenlere karşı savaşırken, ilahi takdir Romalıların yerine Türkleri Bulgarlara karşı sefere çıkardı. [...] Tanrı'nın inayeti onları, Hıristiyanlara karşı çok kötü bir şekilde silaha sarılan Bulgar ordusunun üzerine gönderdi ve Hıristiyan Romalılar, Hıristiyan

⁵⁵ *Taktika*, 18: 105, 476-477.

⁵⁶ M. Riedel, *Leo VI*, 69-70.

⁵⁷ *Taktika*, 18:42, 452-455.

*Bulgarların kanını isteyerek lekelemesinler diye [Türkler] sanki cellatlarmış gibi, onları üç çatışmada kararlı bir şekilde yendiler.*⁵⁸

Alıntıdan anlaşılacağı üzere, Hristiyan Bulgarların, aynı Ortodoks inanca sahip olduklarını göz ardı ederek Bizans'a karşı bir savaşa girişmeleri onları Tanrı'nın cezasıyla karşılaştırmıştır. Ancak bu ceza, Tanrı'nın müdahalesiyle Hristiyan olmayan bir unsurdan yani Türklerden gelmiş; böylece Bizans, "Hristiyan kanı" dökmek zorunda kalmamıştır. Böylece daha net bir şekilde görülmektedir ki VI. Leon, savaşın meşruiyetini etnik özellikler yahut etnik bir ötekilik üzerine değil Ortodoks inanç üzerine kurmaktadır. Elbette imparatorluğun müdahil olduğu her savaşı bu şekilde karakterize etmek yanlış olur ancak bu iki örnekte görüldüğü gibi VI. Leon'un savaşa özel bir kutsiyet atfetti ve hatta bu örnekle beraber bu atfı özel bir çaba haline getirdiği göz ardı edilmemelidir.

c. Savaşın "imansızlara" boyun eğdirecek ya da onları dine kazandıracak taarruz seferlerinden oluşması

Kutsal savaşın kabul edilen her iki formunda da savaşın imansız topluluklara hâkim gelmek ya da onlara itikadı tebliğ etmek amacı taşıyan taarruz seferlerinden oluşması elzemdir. Tarihi boyunca Bizans İmparatorluğu'nun savaş karakteristiği incelendiğinde genelde savunma savaşlarının uygulandığı görülebilir. Nitekim imparatorluk, çoğunlukla Balkanlarda görüleceği gibi "imansız" halkları Ortodoks Kiliseye kazandırmak için savaş durumundan önce misyonerler görevlendirme yolunu takip etmiştir. Bazı araştırmacılara göre bu şartlarda imparatorluğun benimsediği savaş fikri kutsal savaş dahilinde sayılamaz.⁵⁹ Ancak X. yüzyıla gelindiğinde bu durum değişmiştir. VI. Leon, *Taktika*'da imparatorluğun komşularının savaş nizamlarını tanıtırken önceden de tartışıldığı üzere etnik kimlik üzerinden herhangi bir ayırmadan ziyade dini ayrıma gitmekte ve orduda dini motifler üzerinden motivasyon kurmayı planlamaktadır.⁶⁰ Nitekim bu motivasyon da savaşa atfedilen kutsiyeti vurgulamıştır. Dolayısıyla savaşların, barbar toplulukların imparatorlukla barışı bozmalarından ziyade "imansız" toplulukların Roma topraklarından atılması ve yeryüzündeki krallığa boyun eğmeleri gibi amaçlar taşıyarak düzenlenmesi formüle edilmiştir. Bundan hareketle X. yüzyılın ikinci

⁵⁸ *Taktika*, 18:40, 452-453.

⁵⁹ Bk. G. T. Dennis, "Defenders of Christians", s.75; T. S. Miller, "Introduction", *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis*, ed. T. S. Miller vd., (Washington DC: Catholic University of America Press, 1995), 6-8.

⁶⁰ Bk. "iii. Savaşın Hristiyan olmayan unsurlara ya da heretiklere karşı yapılması" başlığı.

yarısında Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes'in Müslüman ordularına karşı yapmış oldukları taarruzlar, VI. Leon'un formüle ettiği bu motivasyonun kısa sürede ne ölçüde başarılı olduğunu göstermiştir.

d. Askerlerin cennetle ödüllendirilmesi

Kutsal savaşın cihat formunda askerler için en büyük ödül cennetle müjdelenmiş oldukları kanısıdır.⁶¹ Nitekim şehitlerin karşılaştığı mükafatlar Nisa, Hacc ve Tevbe sûrelerinde⁶² belirtildiği gibi Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim gibi hadis derlemelerinde de “cennetin kılıçların gölgesi altında” olduğu vurgulanmıştır.⁶³ Ancak burada belki de İslam ordularının erken askerî faaliyetlerinde dini hassasiyetlerini ön planda tutarak mücadeleye giriştiklerini ve bu sebeple cennet beklentisine sahip olduklarını söylemek de yerinde olacaktır. Kutsal savaşın Hristiyan itikadını merkeze alan haçlı formundaki şehitlik kavramı ise Papa II. Urbanus'un (1088-1099) Clermont Konsili'ndeki çağrısından itibaren Müslümanlara karşı savaşlarda ölen askerlerin haçlı vaizleri tarafından şehit statüsü kazandırılmasına kadar çeşitli değişimler ve kavramsal genişlemeler deneyimlemiştir. Halbuki Hristiyan itikadının temelinde var olan şehitlik statüsü daha pasiftir ve büyük oranda savaş meydanlarından uzaktır.⁶⁴ Zira erken dönemde öldürülen Hristiyan şehitlerin, çarpmıha gerilme, canlı ve yırtıcı hayvanların önüne atılma ve yakılma gibi işkencelere rağmen Mesih inancından vazgeçmemeleriyle bu statüye ulaştıklarına inanılmıştır.⁶⁵ Tam da bu sebeple, bazı uzmanlar Bizans'ta kutsal savaş fikrinin olamayacağını;

⁶¹ A. Özel, “Cihad”, s. 531; Y. Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamberin (sav) Mekke ve Medine'deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (2013), 285-307.

⁶² Nisa, 4:74; Hacc 22/58; Tevbe 9/111.

⁶³ Bk. A. Yücel, “Hz. Peygamberin Cihad Anlayışı ve Kültüre Yansımaları (Cihad Hadisleri ve Değerlendirilmesi)”, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, ed. A. Ertürk, (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Ku'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 221-248.

⁶⁴ Bk. J. Riley-Smith, “Death on the First Crusade”, *The End of Strife: Death, Reconciliation and Expression of Christian Spirituality*, ed. D. Loades, Edinburg: (Cambridge University Press, 1884), 14-31; J. Flori, “Mort et martyre des guerriers vers 1110. L'exemple de la premiere croisade”, *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 1991, 121-139.

⁶⁵ Bu konu hakkındaki modern tartışmalar için bk. J. J. Whitfield, *Pilgrim Holiness: Martyrdom as Descriptive Witness*, (Oregon: Cascade Books, 2009). Zira Hristiyan literatürde bu anlatıların abartılı ve epik ifadelerle yansıtılmış olabileceği savı bugün daha açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bk. C. Moss, *The Myth of Persecution*, San Francisco: HarperOne, 2013; Duygu, *İslam ve Hristiyanlık*, 43-56.

çünkü Haçlılar gibi geç bir tarihte dahi formüle edilen herhangi bir "cennet müjdesi" bulunmadığını kaydetmektedir.⁶⁶ Ancak VI. Leon'un *Taktika*'sında askerlere savaşa katılımlarından dolayı çeşitli ödüller sunulacağından bahsedilmektedir:

Tanrımız Mesih için, akrabaları, arkadaşları, vatanımız ve tüm Hristiyan halkımız için mücadele eden herkesi hep birlikte susuzluk sıkıntısına, zaruret eksikliğine, soğukun veya sıcakın yüküne ve başlarına gelebilecek korkunç şeylere katlanma cesaretine seve seve alıştırm. Emeklerinizi karşılığında, Tanrı'nın kendisi ve Tanrı'nın bizlere gönderdiği Basileusumuz tarafından <sizin için> saklanan ödülleri kazanın.⁶⁷

Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere, VI. Leon, İslam'daki cihat anlayışının bir benzerini Hristiyan orduları için formüle etmeye çalışmıştır. Hatta bununla kalmayarak generallerine bu öğretilerin askerlere sürekli tebliğ edilmesini de istemiştir:

◆ *Bu nedenle tehlikelerden önce askerlerin kalplerini ve zihinlerini burada önerilen faydalı doktrinlere (döğaç) doğru şekilde yönlendirmelisiniz.⁶⁸*

Böylece görülüyor ki VI. Leon, Müslüman askerlere göre nispeten pasif durumda olduklarını düşündüğü kendi askerlerini dinî motivasyonu da kullanarak daha aktif duruma dönüştürebilmek adına ilâhî ödül retorikğine başvurmuştur. Onun bu çabası bazı örneklerde başarı kazanmış görünmektedir. Nitekim yaklaşık 50 yıl sonra Nikephoros Phokas'ın başarılı doğu seferleri öncesinde *Taktika*'dan yapmış olduğu alıntılar bu açıdan dikkate şayandır.⁶⁹ Dolayısıyla Bizans ordusunun, Haçlılar bölgeye gelmeden önce söz konusu retorikğe sahip olduğu düşünülebilir.

Sonuç

XX. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleştirilen tarih araştırmalarında "cihat" ve "haçlı" anlayışları merkeze alınmak suretiyle ortaya bir "kutsal savaş" nosyonu konulmaya çalışılmış ve bu anlayışın Bizans Dünyası'ndaki karşılığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu itibarla özellikle iki görüşün ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlarından ilki; Bizans sarayının ve ordularının hak

⁶⁶ G. T. Dennis, "Defenders", s. 74; D. John-Williams, "Did Byzantine Practice Holy War", (çevrimiçi ulaşım: 22.12.2022), 9-10.

⁶⁷ *Taktika*, 18:19, 444-445.

⁶⁸ *Taktika*, Sonsöz: 23, 626-627.

⁶⁹ Bk. *Le Traité sur la Guérilla de l'empereur Nicéphore Phokas (963-969)*, s. 69-73; N. Oikonomides, "Cinq actes inédits du patriarche Michel Autorieanos, *Revue des études Byzantines*, 25 (1967), 113-145.

üzerine savaştıkları ve bu hakkın özünde kutsiyet olabileceği görüşüdür. İkinci görüş ise Bizans'ta kutsal savaş nosyonunun bulunmadığını savunmaktadır.

Bu makalede, kutsal savaş kavramının belki biraz daha farklı ve özgün bir formda da olsa Bizans Dünyası'nda da benimsenmiş bir nosyon olduğu ortaya konulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, şehitlik ve kutsal savaşa çağrı gibi kavramlar hakkında erken dönem kilise babalarının tanım ve uygulamaları aslında Hristiyan dünyanın sonraki kutsal savaş nosyonuyla pek çok açıdan uyumsuzdur. Ancak Hristiyan dünyanın sonraki ruhanî ve siyasî liderleri İslam fetihleri örneğinde olduğu gibi Hristiyanlığın karşılaştığı beklenmedik askerî yenilgiler ve krizler karşısında daha “aktif” bir yapı taşıyan, askerî ve siyasî açıdan agresif davranmayı da ön gören yeni bir kutsal savaş tanımı geliştirerek şehitlik ve kutsal savaşa çağrı gibi olguları bu tanıma dâhil etmişlerdir. Zira burada temel amaç; Bizans İmparatorluğu özelinde, görece Hristiyan dünyanın koruyucusu sıfatıyla hareket ettiği farz edilen Bizans ordusunun manevî gücünü takviye ederek motivasyonunu arttırma şeklinde belirginleşmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, bazı araştırmacılar XIX. yüzyıldan itibaren Bizans'ın, haklı savaş düşüncesini, diğer bazıları ise kutsal savaş anlayışını esas alarak hareket ettiği kanaatini savunmuşlardır. Bu makalede, her iki görüş de kritik edilmiş ve Bizans dünyasında dönemin ihtiyaç ve koşullarıyla paralel gelişen bir “kutsallaştırılan savaş” nosyonunun varlığı ve tekâmülü fikri ileri sürülmüştür. Bu anlayış, Bizans İmparatoru VI. Leon'un *Taktika* isimli eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak imparatorun hiçbir savaşa katılmadığı hesaba katıldığında, idealize edilmesine onun da katkıda bulunduğu bu nosyonun uygulanması yaklaşık elli yıl kadar sonra bir başka imparator II. Nikephoros Phokas ve onun sonrasında da Ioannes Tzimiskes dönemlerinde olmuştur.

Tüm bu anlatım ışığında, modern uzmanların kutsal savaş kavramına dair genellikle ezber kalıplarına dayanan görüşlerine ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Zira tüm araştırmacıların kutsal savaş tanımı kapsamında ittifak halinde ele aldıkları haçlı seferleriyle birçok açıdan benzer bir gelişim süreci yansıtan Bizans'a özgü kutsallaştırılan savaş nosyonu, bu nosyonun verileri bağlamında aslında tıpkı haçlı seferleri gibi siyasî amaçlar için dinî motivasyonu önceleyen bir yapı taşımaktadır. Dolayısıyla kutsal savaş kavramı hakkında modern literatürde yüzyıl kadar önce yazılanlar da artık

daha ulaşılabilir durumdaki kaynaklar ışığında yeniden yorumlanmalı ve güncellenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aeneas Tacticus*, ed. ve çev. Illionis Greek Club and Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press, 1928.
- Agapetos, *Ektthesis*, ed. P. Migne, *Patrologia Graeca*, 86:1, Paris: IC, 1865.
- Alexander P., *Byzantine Apocalyptic Tradition*, ed. Dorothy deF. Abrahamse, California: University of California Press, 1985.
- Alexander S. S., “Heraclius, Byzantine Imperial Ideology and the David Plates”, *Speculum* 52/2 (1977), 217-237.
- Angelov D., *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Apollodorus Mechanicus, *Poliorketika*, ed. ve çev. D. Whitehead, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.
- Athenaeus Mechanicus, *On Machine*, ed. ve çev. D. Whitehead, P. H. Blyth, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.
- Chen A., *Crafting the Ideal Christian General in Leo VI the Wise’s Taktika*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Central European University, Department of Late Antique, Medieval and Early Modern Studies, Budapest 2017.
- Dagron G., *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*, İng. çev. J. Birrell, London: Cambridge University Press, 2003.
- Dain, A., “Les Stratégistes byzantins”, *Travaux et Mémoires II* (1967), 317-397.
- De Velitatione: Le Traité sur la Guérilla de l’empereur Nicephore Phokas (963-969)*, ed. ve çev. G. Dagron, H. Mihaescu, Paris: Editions du CNRS, 1986.
- Dennis G. T., “Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium”, *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon, New York: Routledge, 2007.
- Doğan N., “Hulefâ ve Ulemâ Arasında Bir Rekabet ya da İş Birliği Alanı Olarak Savaş İdaresi”, *Belleten* 85/304 (2021), 819-848.
- Duygu Z., *İslam ve Hristiyanlık: Hristiyanlara Göre İki Dinin Karşılaşması ve İlk Etkileşimler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

- Dvornik F., *Early Christian and Byzantine Political Philosophy: Origins and Background*, C. II, Washington DC: DOAKS, 1966.
- Eshel S., *The Concept of Elect Nation in Byzantium*, Leiden: Brill, 2018.
- Eusebius, *Vita Constantinii*, ed. F. Winkelmann, Berlin: de Gruyter, 1975.
- Flori J., “Mort et martyre des guerriers vers 1110. L'exemple de la première croisade”, *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 1991, 121-139.
- Gilliver C. M., *The Roman Art of War*, Gloucestershire: The History Press, 2001.
- Grabar A., *L'empereur dans l'art byzantin*, Paris: Le Belles Lettres, 1936.
- Greek Taktika: Ancient Military Writing and Its Heritage: Proceedings of the International Conference on Greek Taktika held at the University of Torun, 7-11 April 2005*, Gdansk: Foundation for the Development of the University of Gdansk, 2017.
- Grousset, R. *Histoire des Croisades*, C. I, Paris: Plon, 1934.
- Haldon J., *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI*, DORLC, Washington DC: Harvard University Press, 2014.
- Haldon J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World (656-1204)*, London: Routledge, 1999.
- Hunger, H., *Die Hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 Cilt, München: Beck'sche Verlags Buchhandlung, 1978.
- Identity and the Other in Byzantium: Papers from the Fourth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. K. Durak ve I. Jevtic, İstanbul: Koç University Press, 2019.
- John-Williams D., “Did Byzantine Practice Holy War”, (çevrimiçi ulaşım: 22.12.2022), 9-10.
- Just Wars, Holy Wars and Jihads: Christians, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*, ed. S. H. Hashmi, New York: Oxford University Press, 2012.
- Kaldellis A., *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Kärkkäinen V. M., *The Doctrine of God: A Global Introduction*. Michigan: Baker Academic, 2004.

- Kolbaba T. M., “Fighting for Christianity: Holy War in Byzantine Empire”, *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon, New York: Routledge, 2007.
- Kolia-Dermizaki A., “Holy War in Byzantium Twenty Years Later: A Question of Term Definition and Interpretation”, *Veröffentlichungen zur Byzanzforschung*, C. XXX (2012), 121-132.
- Kolia-Dermizaki A., “ο βυζαντινός ιερός πόλεμος”, *Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πόλεμου στο βυζάντιο*, Αττίνα: Stephanos Vasilopoulos, 1991.
- Laiou A., “On Just War in Byzantium”, το ελληνικό: *Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, ed. S. Langdon vd., New Rochelle: Caratzas, 1993,153-177.
- Laurent V., “L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine”, *Revue Historique du Stud-east Européen* 23 (1946),71-98.
- Lemerle P., “Byzance et la croisade”, *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienza Storica, C:III (Storia del medioevo)*, Florence: G. C. Sansoni, 1955.
- Mango C., *Byzantium and Its Image*, Aldershot: Variorum Reprints, 1984.
- Maurice's Strategikon*, ed. ve çev. D. T. Thomas, Philadelphia: University of Philadelphia, 1984.
- McGeer E., “Military Texts”, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. E. Jeffrey vd., Oxford: Oxford University Press, 2008, 907-914.
- Mergiali-Sahas S., “Byzantine Emperors and Holy Relics: Use and Misuse of Sanctity and Authority”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 51 (2001), 41-60.
- Miller T. S., “Introduction”, *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis*, ed. T. S. Miller vd., Washington DC: Catholic University of America Press, 1995.
- New Constantines: The Rhythm of Imperial renewal in Byzantium: 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, London: Ashgate, 1994.
- Moss C., *The Myth of Persecution*, San Francisco: HarperOne, 2013.

- Oikonomides N., “Cinq actes inédits du patriarche Michel Autorieanos, *Revue des études Byzantines* 25 (1967), 113-145.
- Oikonomides N., “The Concept of Holy War and Two Tenth-Century Byzantine Ivories”, *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor George T. Dennis S. J.*, ed. T. S. Miller ve J. Nesbitt, Washington DC: Catholic University of America Press, 1995, 62-86.
- Onosander*, ed. ve çev. Illionis Greek Club and Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press, 1928.
- Ostrogorsky G., *History of the Byzantine State*, İng. çev. J. Hussey, Oxford: Blackwell Publishing, 1956.
- Özel A., “Cihad” *DİA VII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993, 531-534.
- Pazdernik C., “Byzantine Political Thought”, *Encyclopedia of Political Theory*, New York: Sage Publication, C. I, 148-152.
- Petit L., “Office inédit en l’honneur de Nicéphore Phocas”, *Byzantinische Zeitschrift* 13/2 (1904), 398-421.
- Prinzing G., “Byzantine Mirrors for Prince: An Overview”, *A Critical Companion to the “Mirrors for Princes” Literature*, ed. N. L. Perret ve S. Péquignot, Leiden: Brill, 2023, 108-135.
- Rance P., “Fulcum: The Late Roman and Byzantine Testudo”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 44/3 (2004), 265-326.
- Rapp C., “Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium”, *The Old Testament in Byzantium*, ed. P Magdalino, Cambridge: Harvard University Press, 2010, s. 175-197.
- Riedel M. L., *Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Riley-Smith J., “Death on the First Crusade”, *The End of Strife: Death, Reconciliation and Expression of Christian Spirituality*, ed. D. Loades, Edinburg: Cambridge University Press, 1884.
- Runciman S., *A History of the Crusade I*, London: Cambridge University Press, 1951.
- Runciman S., *Byzantine Theocracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

- Schlumberger G., *L'épopée byzantine a la fin du dixième siècle. Guerre contre les Russes, les Arabes, les Allemands, les Bulgares, luttres civiles contre les deux Bardas*, Paris: Imprimeurs de l'institut , 1986.
- Schlumberger G., *Un empereur byzantin au Xe siècle: Nicephore Phokas*, Paris: Imprimeurs de l'institut, 1890.
- Serrano del Pozo J., "The Emperor Heraclius as a New David: The iconography of the Byzantine plates of Cyprus against the written sources", *Byzantion Nea Hellas*, 36 (2017), 282-305.
- Sevcenko I., "The Illuminators of the Menologium of Basil II", *DOP* 16 (1962), 243-276.
- Spanos A. –Zarras N., "Representations of Emperors as Saints in Byzantine Textual and Visual Sources", *Hybride Kulturen im Mittelalterlichen Europa*, ed. M. Borgotte ve B. Schneidmüller, Berlin: Akademie Verlag, 2010, 63-78.
- Syndicus E., *Early Christian Art*, Oregon: Hawthorn Books, 1962.
- Synesius, *De Regno* 22,
<https://www.livius.org/sources/content/synesius/synesius-on-imperial-rule/> (erişim tarihi: 11.10.2022)
- Syvanne I., "Holy War and a Place in Paradise? Development of the Eastern Roman Holy War from the 4th until the 11th Century", *Historia i Swiat* 9 (2020), 61-82.
- Tactics of Aelian*, ed. ve çev. V. Dillon, London: Cox and Bayles, 1814.
- Taktika*, Patrologia Graeca, CVII (Leo Imperator, Cognomine Sapiens), ed. J. P. Migne, Paris: Cavellera, 1863.
- The Routledge Handbook on Identity of Byzantium*, ed. M. E. Stewart vd., London: Routledge, 2022.
- The Taktika of Leo VI*, ed. ve çev. G. T. Dennis, Cambridge: Harvard University Press, 2010.
- Troianos S., "Kirche und Staat: Die Berührungspunkte der beiden Rechtsordnungen in Byzanz", *Ostkirchliche Studien* 37/4 (1988), 291-296.

- Whately C. “The Genre and Purpose of Military Manuals in Late Antiquity”, *Shifting Genres in Late Antiquity*, ed. G. Greatrex ve H. Elton, Farnham: Ashgate, 2015, 249-262.
- Whitfield J. J., *Pilgrim Holiness: Martyrdom as Descriptive Witness*, Oregon: Cascade Books, 2009.
- Yılmaz Y., “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamberin (sav) Mekke ve Medine’deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 285-307.
- Yücel A., “Hz. Peygamberin Cihad Anlayışı ve Kültüre Yansımaları (Cihad Hadisleri ve Değerlendirilmesi)”, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*”, ed. A. Ertürk, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016, 221-248.